

Algunes dades sobre l'edat del ferro al Segrià: el jaciment de la Serra del Calvari (la Granja d'Escarp) i altres del seu entorn

JOSEP-IGNASI RODRÍGUEZ I DUQUE

INTRODUCCIÓ

Aquestes línies constitueixen un resum de les darreres campanyes d'excavació al jaciment de la Serra del Calvari i l'extensió de les seves primeres conclusions a jaciments propers del Segrià, alguns ja coneguts des de fa molt de temps i que poden contribuir a augmentar el coneixement de l'edat del ferro a aquesta comarca.

La Serra del Calvari fou un jaciment arqueològic ja descobert per R. Pita en la dècada dels cinquanta (PITA, 1958, pàg. 40) i que nosaltres visitarem per primera vegada en realitzar el treball de camp per a la nostra tesi de llicenciatura (RODRÍGUEZ, 1980), el 1979. Durant la primavera de 1980, es van fer una extracció de terres i un aterrament de la seva superfície, treballs amb finalitat agrícola realitzats sense saber la importància del jaciment i que en destruïren una gran part. El context arqueològic en el qual ens trobem està marcat per una sèrie de jaciments que envolten la confluència dels rius Segre i Cinca, a molt poca distància del seu aiguabarreig amb l'Ebre. Des de la terrassa superior del Segre tenim: el Fortí de Pedro (PITA, 1962, pàg. 326; RODRÍGUEZ, 1980, pàg. 171), amb materials del bronze final; el jaciment objecte d'aquest treball, i la Punta del Calvari (PITA, 1962, pàg. 326; RODRÍGUEZ, 1980, pàg. 168), poblament d'època ibèrica. El lloc de la Serra del Calvari és una elevació de forma més o menys cònica separada de la terrassa intermèdia per un petit collet (foto 1); el cim estava antigament arrodonit i actualment és pla a causa dels treballs agrícoles, tot formant un petit altiplà envoltat de terreres que baixen pels vessants.

Com a conseqüència de la primera troballa de materials de prospecció superficial, arrossegats per les màquines, vàrem fer unes primeres notes (RODRÍGUEZ, 1981) on destacàvem la importància del poblament i la seva connexió amb altres llocs de l'edat del ferro de la vall de l'Ebre. L'actuació arqueolò-

gica posterior fou una prospecció exhaustiva de les terreres antròpiques i tres campanyes els anys 1982, 1983 i 1984; posteriorment, el 1987, realitzàrem la fins ara darrera actuació. L'any 1984 resumírem les tres primeres campanyes en una comunicació presentada al VI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (RODRÍGUEZ, 1986), raó per la qual no insistirem gaire en aquestes campanyes, i ens centrarem en els darrers treballs.

L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA

Campanya de 1982

A causa de la gran destrucció del jaciment decidírem efectuar sondeigs en diversos llocs del poblat per tal de trobar nivells *in situ*, o aparentment intactes; realitzàrem quatre cales (SC-1, SC-2, SC-3 i SC-4), de les quals les tres primeres van ser totalment estèrils i la quarta oferí un nivell no destruït, amb materials arqueològics. Com a dada curiosa, a la segona cala aparegué ceràmica catalana dels segles XVI i XVII, la qual cosa ens datava un moment de conreu del lloc mitjançant espones.

Campanya de 1983

Efectuada en dues fases, aquesta campanya consistí en l'ampliació de la cala anterior i posà al descobert un seguit d'estructures constructives de fonaments de pedra calcària sense treballar i parets de tàpia i tova, paviments de terra sobre els quals es dipositava l'aixovar i teulades de matèria vegetal que pareixien cremades i caigudes sobre el terra. En aquesta actuació poguérem demostrar que sols hi havia una fase de poblament, ja que aquestes estructures es dipositen sobre el sòl de roca natural calcària de la serra.

Campanya de 1984

En aquesta ocasió, obrírem en direcció nord les dues cales anteriors per tal d'arrodonir el coneixement de l'entorn dels habitatges; les restes aparegudes confirmaven allò que ja havíem enregistrat: parets de pedra, tàpia i tova, paviments d'argila i cobertes vegetals cremades. Aproximadament comptàvem amb dos àmbits d'hàbitat complets amb la seva estructura interna. La principal troballa, quant a elements constructius, van ser restes de parets d'argila amb un recobriment exterior a tall d'engalba de color vermell.

Campanya de 1987

Aquí ens detindrem un xic més, ja que és l'actuació que dóna més novetats quant a elements constructius. La realitzàrem en dues fases (agost-octubre) i

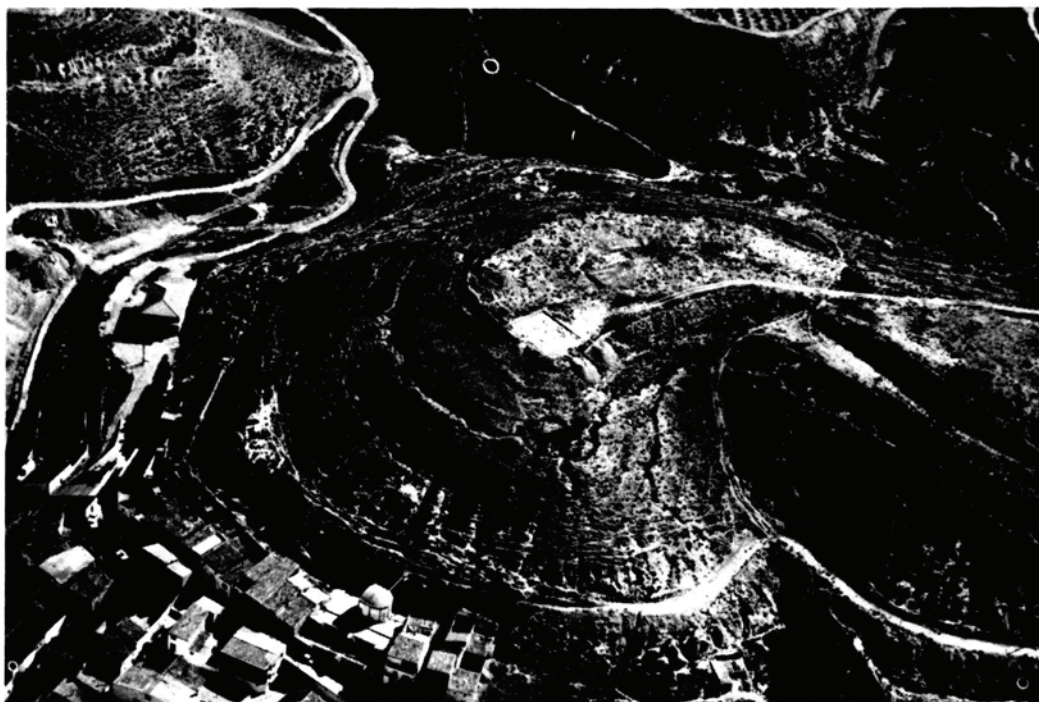

Fig. 1. Vista aèria de la Serra del Calvari sobre la població de la Granja d'Escarp.

decidírem canviar totalment de lloc, tot passant a un dels extrems (oest) del jaciment, fonamentalment per dues raons: d'una banda, les remocions modernes hi havien exhumat un arrenjerament de pedres força sospitós i, de l'altra, podríem tenir l'oportunitat de comprovar l'existència d'un mur de tancament, cas que n'hi hagués. Els treballs arqueològics exhumaren tres àmbits diferenciats, emmarcats per murs amb una tècnica constructiva característica: fonaments i murs de grans pedres verticals clavades al terra natural i calçades amb una banqueta de pedres planes a tots dos costats (foto 2). Aquests tres espais serien: una zona de «pati» molt arrasada amb una estructura de combustió enmig, i dues habitacions, una de completa (H-1) i l'altra parcialment excavada (H-2), sempre amb intrusions de rases antròpiques modernes. La planta de l'habitatge complet és trapezoïdal, molt allargassada, amb unes mides de 14 metres de llargada i 2-3 metres d'amplada. Adossada al mur mitger entre ambdós habitatges, hi havia una estructura quadrada farcida de pedres petites que contenia una peça sencera de ceràmica. El terra d'ús d'aquests habitatges devia ésser una petita capa d'argila aixafada, i en alguns llocs la mateixa roca natural. Aparentment aquests tres àmbits estan units per un mur perimetral, del qual resten vestigis molt malmesos pels treballs agrícoles.

LA CULTURA MATERIAL

La Serra del Calvari és un jaciment molt destruït, com ja hem vist, però encara conserva un bon seguit de materials arqueològics, les característiques dels quals resumirem succintament. En primer lloc, les ceràmiques són majoritàriament fetes a mà, amb formes globulars de vora exvasada i fons pla; les decoracions no són nombroses i es redueixen a alguns cordons incisos, diverses incisions al coll i, excepcionalment, acanalats i algun element exòtic, com un mameló perforat; les pastes són grolleres i les superfícies poden estar allisades o brunyides. Hi ha algun element diferenciador, com una urna amb un peu anul·lar molt alt i formes molt petites igualment amb peus anul·lars. La ceràmica feta a torn és escadussera i es diferencia clarament de les altres formes: restes de grans vasos o àmfores de pastes ben cuites i desgreixant esquistós, i alguna forma més petita amb decoració pintada de bandes vermelles (urna d'orelletes quasi sencera apareguda l'any 1984). Quant a la pedra, no podem parlar d'una indústria lítica, ja que no tenim cap peça de sílex o d'altre material; per contra, hi ha un acurat treball de la pedra granítica: molins barquiformes, morters i diversos recipients sobre pedres rieres. Respecte al metall, tenim documentada la metal·lúrgia del bronze: agulles, restes de punxons i un motlle de fundició per a destral tubular, aparegut en prospecció superficial (JUNYENT, PASCAL, RIBES, SERRA, 1984); però el fet més significatiu és l'aparició d'estris de ferro: una mena de ganivet corbat, una destraleta i un tascó completen les troballes, al marge de l'abundor d'escòries de fondre, molt nombroses a la campanya de 1987. Per últim, altres restes significatives serien uns possibles pesos de teler amb doble perforació i fets d'argila sense coure.

CONCLUSIONS DE L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA

Després de quatre campanyes d'excavació tenim individualitzats cinc àmbits diferents del poblat: dos al centre del jaciment i tres a l'extrem, però encara ens falta la unió entre les dues àrees. Malgrat la greu destrucció del lloc, creiem que podem concloure els següents punts: al centre del poblament se situaria la zona d'hàbitat, amb estances rectangulars de parets bastides amb pedra, tàpia o tova, paviments d'argila i coberta vegetal; les diverses restes ens podrien fer parlar de petites divisions internes en zones de treball o d'habítacle; aquests indrets serien rics en cultura material, bàsicament ceràmica, que restà aixafada pel sostre en caure a causa d'un incendi. Cap a l'extrem del poblat se situarien àmbits possiblement de magatzem, amb plantes més allargassades i construcció fonamentalment de pedra; aquí les troballes de ceràmica serien més esporàdiques (cal pensar, malgrat que aquí la destrucció antròpica moderna és més evident), però tindriem restes de grans vasos o àmfores fetes al torn. Resumint, tenim un tipus de poblament que continua la tradició indígena del bronze final del Baix Segre però que està en connexió amb els corrents mediterranis, els quals li fan iniciar un llarg camí vers la cultura ibèrica.

Fig. 2. Habitació n.º 1 de la Serra del Calvari.

NOTES CRONOLÒGIQUES

Com que de moment sols tenim un nivell al jaciment, el problema que se'ns planteja és la seva datació, almenys del moment de la destrucció. Fa uns anys plantejàvem la semblança d'algunes formes ceràmiques a mà amb les de poblats del Baix Aragó i de la vall de l'Ebre (RODRÍGUEZ, 1981, pàg. 175) amb datacions dels segles VIII al VI aC. D'altra banda, la ceràmica feta al torn, sempre escassa, contribuiria a assegurar les mateixes dades: l'urna d'orelletes amb decoració pintada de bandes horitzontals podria ser del segle VI (MALUQUER, 1983, pàg. 104), a l'igual que les restes de tipus d'àmfora fenícia (MASCORT, SANMARTÍ, SANTACANA, 1989, pàgs. 74-75). L'altre element que hem de considerar és el ferro, que apareix a la Serra del Calvari amb relativa abundor. A la propera necròpoli tumular de Pedrós ja apareix un ganivet que es data dels segles VIII-VI (MAYA, 1973, pàg. 622). Nosaltres tenim un estri que s'hi podria assemblar i, a més, la gran quantitat d'escòries d'aquest material fins i tot ens podria apuntar el fet que no sols es posseïa utilitatge de ferro, sinó que també es fabricava (PONS, 1984, pàg. 220).

JACIMENTS PARAL·LELS A LA SERRA DEL CALVARI

De forma esquemàtica veurem ara d'altres jaciments arqueològics propers que plantegen una problemàtica semblant a la de la Serra, tant en la forma d'assentament com en la cultura material; cal dir primer que en cap d'ells s'han realitzat excavacions arqueològiques i que les primeres observacions es basen en materials procedents de prospeccions superficials.

EL MAS DE LA CABRA (SERÒS)

Important complex arqueològic format per poblat i necròpoli tumular, situat en la partida de Pedrós, sobre una elevació de forma cònica separada del massís de Montmeneu per un collet. L'hàbitat és de mides petites i està localitzat al cim del tossal, envoltat per un doble cercle de murs de defensa; superficialment encara s'hi poden veure estructures de planta trapezoïdal, allargassades, que recolzen en un mur perimetral de forma radial. En un pla situat al peu d'aquest tossal, al sud, hi havia antigament la necròpoli tumular, ara destruïda en efectuar una repoblació de pins, que sols conserva vestigis d'un túmul aparentment rectangular i d'un altre de circular.

El jaciment del Mas de la Cabra fou trobat per Lluís Díez-Coronel, l'any 1976, i visitat per nosaltres el 1979 en realitzar el treball de camp per a la tesi de llicenciatura; recentment, amb els materials ceràmics d'aquelles prospeccions n'hem elaborat unes notes (RODRÍGUEZ, 1990), de les quals extreurem ara les principals conclusions. És característica la forma de perfil en S, molt globular i amb vora bisellada, de factura a mà i sense cap tipus de decoració; tant les formes oxidades com les reduïdes són iguals que les de la Serra del

Calvari. A continuació tenim formes fetes al torn, escasses però presents: grans tenalles amb alguna decoració de cordó imprès i vestigis d'àmfora fenícia, amb el seu característic desengreixant esquistós.

Aquest jaciment, com el que veurem a continuació, manté una forta tradició del bronze final (tipus d'assentament, necròpoli tumular, ceràmica a mà), però se'n diferencia substancialment per la presència de ceràmiques fetes al torn, fruit d'un comerç mediterrani; segons això, la primera aproximació cronològica que proposem, mancats d'excavacions arqueològiques, seria dels segles VIII al VI aC, continuant en la línia d'un altre paral·lel proper, el poblat dels Castelletts, al terme de Mequinensa (ROYO-FERRERUELA, 1983-1985).

EL MAS DEL COC (SERÒS)

Es tracta d'un complex arqueològic de diversa cronologia, situat dins del terme de Seròs, en una serra que descendeix del massís de Montmeneu en direcció nord; fou descobert pel senyor Lluís Díez-Coronel en la dècada dels setanta i nosaltres mateixos en férem unes breus notes basant-nos en prospeccions realitzades fa deu anys i en materials cedits pel mateix senyor Díez-Coronel (RODRÍGUEZ, 1986). Succintament hem individualitzat al lloc tres jaciments diferenciats: el poblat protohistòric al cim del tossal, un establiment ibero-romà als vessants nord i est i un jaciment de possible cronologia andalusina als voltants de l'actual Mas del Coc. El poblament més antic que ens interessa ara es troba al damunt d'un tossal en forma d'altiplà de planta més o menys oval; s'hi veuen superficialment plantes d'habitacions rectangulars que es disposen longitudinalment, adossades entre elles, i bastides amb grans carreus de pedra; parlariem d'un mur perimetral de tanca de què hi ha vestigis al vessant est.

Quant al material que conservem, cal dir que no tenim ceràmica feta al torn com els tipus individualitzats a la Serra del Calvari, però si fem el paral·lel amb aquell jaciment és per l'existència de ceràmiques a mà semblants: urnes globulars amb vora exvasada, de pastes grises i vermelles sense decoracions, algun fragment amb incisions en espina de peix, o unes poques formes amb decoracions d'acanalats. Per a aquest poblament, possiblement podríem endarrerir les cronologies cap als segles VII o VIII aC, sobretot si el relacionem amb la necròpoli tumular de Pedrós, molt propera (MAYA, Díez-CORONEL, PUJOL, 1973-1975).

MONTFIU (AITONA)

El massís de Montfiu és un conjunt d'elevacions que envolten el con principal i arrenquen del mateix poble d'Aitona, en direcció nord. El conjunt de jaciments que formen el complex arqueològic, el qual ja fou enunciat fa anys per R. Pita (PITA, 1958), consta de: poblat del bronze final amb necròpoli

tumular actualment destruïda (MAYA, 1981), jaciment d'època ibèrica en un lloc no determinat (materials conservats a l'Institut d'Estudis Ilerdencs procedents de prospeccions de R. Pita), restes d'una torre de guaita al cim més enlairat possiblement de cronologia andalusina, una necròpoli d'inhumació medieval destruïda, i una roca amb gravats de cronologia incerta (RODRÍGUEZ, 1980, pàgs. 108-110). Per últim, ja sobre la carretera local de Seròs i en un vessant a l'extrem est del massís hi ha el jaciment que ara ens interessa, el qual ja havia estat individualitzat per R. Pita als anys 50 (PITA, 1958, pàg. 64) amb el nom de «Clamor de Jebut». Molt malmeses per l'erosió, s'hi veuen restes d'arreglament de pedres, possiblement formant habitatges de planta rectangular.

Els materials arqueològics recollits es redueixen a ceràmica a mà molt rodada, que presenta les mateixes característiques, quant a pasta i cocció, que la de la Serra del Calvari, raó per la qual ens inclinem a pensar que som al davant d'un jaciment de cronologia similar. Un altre punt que confirmaria l'existència d'un poblat protohistòric, en aquest lloc o molt proper, seria l'aparició de ceràmiques fetes al torn antigues, com és el cas de fragments d'àmfores fenícies i d'altres formes que ens parlen d'un establiment al voltant del segle VI aC (JUNYENT, PASCAL, RIBES, SERRA, 1984).

LA VALLETA DEL VALERO

És el darrer dels jaciments que tractarem en aquest treball, i planteja una problemàtica molt especial que per la seva complexitat no podem veure en profunditat. Descobert per R. Pita (PITA, 1958), es tracta d'un poblat ibèric famós per haver-s'hi trobat un collaret d'or d'aquesta cronologia. Es tracta d'un tossal aïllat amb el cim allargassat, separat de la terrassa superior per un collet; les poques estructures que conserva al cim, malmeses per excavacions clandestines, són d'època ibèrica; malgrat això, el tossal compta amb vessants d'erosió tant al nord com al sud, on es recull material ceràmic divers que ens parla de moments anteriors d'ocupació del lloc: ceràmiques fetes a mà de textura i forma semblant a les de la Serra del Calvari. En aquest sentit, J. Junyent presentà fa uns anys diverses ceràmiques fetes al torn de cronologia antiga que ens confirmarien un moment immediatament anterior a l'època ibèrica (JUNYENT, PASCAL, RIBES, SERRA, 1984). En qualsevol cas, la definició dels diversos moments que hi ha a la Valleta del Valero possiblement ens la donarà un futur estudi geoarqueològic dels vessants d'erosió, del tipus que fa anys practicàrem al jaciment paral·lel del Tossal de Moradilla a Lleida (PEÑA, RODRÍGUEZ, GONZÁLEZ, 1988).

CONCLUSIONS

No és el moment en aquestes línies d'enunciar grans hipòtesis sobre l'edat

del ferro al Baix Segre, però podem apuntar unes breus notes del que ens suggereix l'observació d'aquests jaciments.

Sembla clar que hi ha una tendència a canviar de lloc d'assentament entre el bronze final i l'iberisme, i en aquest sentit podem recordar una teoria que ja enuncia R. Pita fa trenta anys (PITA, 1960); aquests nous poblaments que apareixen en l'edat del ferro sols presenten un nivell d'habitació i aparentment hi ha un gran interès a fortificar-los o almenys a formar recintes tancats; possiblement el Mas de la Cabra amb la seva necròpoli tumular seria el jaciment més característic i millor conservat. Únicament la Valleta del Valero podria tenir una evolució en el mateix tossal, però ja hem apuntat que en aquests jaciments podria donar sorpreses un estudi geoarqueològic.

Aquest conjunt de jaciments manté una forta tradició del bronze final del Baix Segre (distribució urbanística, tipus d'assentament, ceràmiques acanalades), que està en contacte amb la vall de l'Ebre, a través de la qual indubtablement han d'arribar les influències mediterrànies que han de provenir del sud (fenicis). Aquestes influències, de les quals actualment la més clara és l'aparició de la ceràmica feta al torn, faran evolucionar les poblacions autòctones cap a l'iberisme. Respecte a l'altre element nou que apareix, la metal·lúrgia del ferro i la seva aplicació en l'utilatge, ara com ara no podem saber si la seva introducció en aquests jaciments és una conseqüència del comerç mediterrani o és d'influència europea. El cert és que en aquest moment, a la Serra del Calvari se'n realitza la fundició i s'utilitzen estris d'aquest material.

Per últim, com a aproximació cronològica, ens mouríem en les dates que ja hem anat enunciant al llarg d'aquestes línies; aparentment estem en un segle VII-VI aC per a la Serra del Calvari i els voltants, la qual cosa implica que encara tenim espais buits abans i després; en qualsevol cas, futures excavacions podran perfilar cronologies i establir passos intermedis que ara se'ns escapen i que tal vegada haurem de buscar en les zones veïnes de cada jaciment.

BIBLIOGRAFIA

- JUNYENT, E.; PASCAL, P.; RIBES, J.L. i SERRA, D. (1984): «Les primeres ceràmiques tornejadades en el Baix Segre», comunicació presentada en el VI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Puigcerdà (inèdita).
- MALUQUER DE MOTES, J. (1983): «La necròpolis paleoibèrica de Mas de Musols, Tortosa (Tarragona)», a *Programa de Investigaciones Protohistóricas*, VIII, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- MASCORT, T.; SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J. (1989): «L'establiment protohistòric d'Aldovesta (Benifallet, Baix Ebre). Un punt clau del comerç fenici a la Catalunya meridional», a *Tribuna d'Arqueologia 1988-1989*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- MAYA, J.L.; DíEZ-CORONEL, L. i PUJOL, A. (1973-1975): «La necròpolis tumular de incineració de Pedrós, Serós (Lérida)», a *Actas del XIII Congreso Nacional de Arqueología. Huelva 1973*, Saragossa, 1975, pàg. 611-622.

- MAYA, J.L. (1981): «Yacimientos de las Edades del Bronce y Hierro en la provincia de Lérida y zonas limítrofes», *Miscel·lània d'homenatge al professor Salvador Roca i Lletjós*, IEI, Lleida, pàg. 321-376.
- PEÑA, J.L.; RODRÍGUEZ, J.I. i GONZÁLEZ, J.R. (1988): «Estudi geoarqueològic del Tossal de Moradilla (Lleida)», *Recerques Terres de Ponent*, IX, Publicacions del Grup de Recerques de les Terres de Ponent, Tàrraga, pàg. 31-41.
- PITA, R. (1985): «Datos arqueológicos provinciales», VI, *Ilerda*, XXII, Lleida.
- PITA, R. (1960): *La evolución del sistema de poblamiento antiguo alrededor de Lérida*, IEI, Lleida.
- PITA, R. (1962): «Notas de arqueología de Cataluña y Baleares», *Ampurias*, XXIV, Barcelona.
- PONS, E. (1984): *L'Empordà de l'edat del bronze a l'edat del ferro. 1100-600 aC.*, Girona.
- RODRÍGUEZ, J.I. (1980): *Materiales para una carta arqueológica del Bajo Segre*, tesi de llicenciatura, inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.
- RODRÍGUEZ, J.I. (1981): «El jaciment la Serra del Calvari a la Granja d'Escarp (Lleida)», a *Informació Arqueològica*, 36-37, Barcelona, pàg. 171-175.
- RODRÍGUEZ, J.I. (1984-1986): «La Serra del Calvari (la Granja d'Escarp, Lleida). Nòves dades sobre l'edat del ferro al Baix Segre», *Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Puigcerdà, 1984*, Puigcerdà, pàg. 127-134.
- RODRÍGUEZ, J.I. (1986): «El Mas del Coc (Seròs, Lleida). Datos arqueológicos Ilerdenses-X», *Ilerda*, XLVII, Lleida, pàg. 161-165.
- RODRÍGUEZ, J.I. (1990): «El jaciment de l'edat del ferro del Mas de la Cabra, a Seròs (Segrià)», *Empúries*, 48-50, Barcelona, en premsa.
- ROYO, J.I. i FERRERUELA, A. (1983-1985): «El poblado y la necrópolis tumular de Los Castelletes. Mequinenza (Zaragoza). Estudio preliminar de los materiales depositados en el Museo Provincial de Zaragoza», *Actas del XVII Congreso Arqueológico Nacional, Logroño, 1983*, Saragossa, 1985.